

HIKMET KARČIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka

ZAPISI VOJNOG IMAMA O ŽIVOTU ZATOČENIH MUSLIMANA U ARADSKOJ TVRĐAVI 1915. GODINE

Sažetak

U toku Prvog svjetskog rata 1914.-1918. austrougarske vlasti su u gradu Aradu, u zapadnoj Rumuniji, u Aradskoj tvrđavi osnovali logor za ratne zarobljenike i političke neistomišljenike. Najveći dio interniranih vojnika i civila bili su Srbi. Međutim u logoru se nalazio i određeni broj muslimana iz Bosne i Hercegovine i Srbije. S druge strane, među austrougarskim vojnicima u Aradu nalazio se i jedan broj Bošnjaka muslimana. Jedan od njih, vojni imam Abid Iković, otkriva nam kakvo je bilo stanje u Aradskoj tvrđavi 1915. godine.

Ključne riječi: Arad, Austro-Ugarska, muslimani, logor.

Uvod

U toku Prvog svjetskog rata austrougarska vojska je u gradu Aradu, u zapadnom dijelu današnje Rumunije, osnovala logor za ratne zarobljenike.¹ Logor je osnovan u staroj tvrđavi na lijevoj obali rijeke Moriš.² U ovom zarobljeničkom logoru bili su smješteni kako vojni tako i politički zarobljenici. Komandant logora bio je pukovnik Hegedüs.³ Većina zarobljenika je dovedena u Arad nakon što su zarobljeni na ratištu u Srbiji. Prema nekim podacima, u Aradu je bilo zatočeno oko 3,500 ljudi.⁴ Prva grupa zarobljenika iz Bosne i Hercegovine prebačena je u Arad već 10. augusta 1914. godine. Jedan od najpoznatijih zatočenika ovog logora, u jednom periodu, bio je Gavrilo Princip, član terorističke organizacije „Crna ruka“,⁵ koji je doveden u Arad nakon

1 U literaturi se koristi termin logor za Aradsku tvrđavu. Međutim treba imati na umu da se navedeni objekat znatno razlikovao od *logora* koji su nama poznati u kontekstu naše nedavne bosanskohercegovačke prošlosti, u vrijeme Agresija na BiH (1992-1995).

2 Tvrđava je izgrađena 1763-1783.godine od strane Habsburške imperije i predstavljala je jednu od najmodernijih vojnih utvrda u istočnom dijelu Habsburške imperije. Vidjeti: http://www.aradcityguide.ro/en/_/historical-monument/ensemble-arad-fortress/

3 Henry Baerlein, *The Birth of Yugoslavia*, 1922, str. 109

4 Andrej Mitrović, *Serbia's Great War 1914-1918*, Purdue University, 2007, str. 76

5 Hew Strachan, *The Oxford Illustrated History of the First World War*, Oxford University Press, 2014, p.11

atentata na Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju. U logor u Aradu su bila internirana i dva poznata muslimana – Avdo Sumbul i Behdžet Mutevelić, aktivisti Gajreta.⁶ Nakon Sarajevskog atentata 28. juna 1914. godine, austrougarska vlast počinje obračun sa simpatizerima srpske nacionalne politike. Ova godina bila je sudbonosna za Gajret - raspušten je po naredbi vlade i predat na upravljanje predsjedniku Vakufskog saborskog odbora.⁷ Avdo Sumbul je bio glavni urednik Gajreta 1913. godine pa je zbog svojih anti-austrougarskih i pro-srpskih stavova uhapšen 1914. godine i interniran u Arad. Kako navodi Miljenko Jergović “obojica su bili aktivisti Gajreta, zaneseni srpskim pijemontizmom, mladobosanci i čisti idealisti”.⁸ Obojica su umrli u Aradu 1915. godine, najvjerojatnije zbog veoma loših uslova u logoru.⁹ Početkom 1915. godine kapetan Lachmann je imenovan za komandanta logora u Aradu. Od tog trenutka situacija u logoru se znatno poboljšava.

Oni, međutim, nisu bili jedini muslimani u Aradskoj tvrđavi. Milan Čuković u svom sjećanju na dr. Hamida Svrzu napisao je o Svrzinom boravku u Aradu:

S ostalim omladincima i nepočudnim javnim radnicima bude Svrzo uzet u taoce, uhapšen, a onda poslan u Arad u internaciju. I tu je Svrzo pokazao svoju borbenost, svoj nesalomljivi karakter i svoj čisti nacionalizam koji je razlučivao od vjere. Sprva mu je u Aradu bilo lijepo. Stanovao je u privatnom stanu. Kada Turska objavi rat Antanti, bude Svrzi kao i ostalim muslimanskim omladincima od zapovjednika interniraca saopćeno da će biti oslobođeni od internacije, ako se dobrovoljno prijave u tursku vojsku. Zapovjednik mišljaše da će oni to rado učiniti, jer su kao muslimani dužni ići u "sveti" rat. Svrzo je junački odbio taj poziv, rekavši da rat nema nikakve veze sa vjerom, jer se i u Antantinim vojskama i u onim Centralnih sila bore i katolici, i pravoslavni, i muslimani, i protestanti, i jevreji; on da nije Turčin, nego Srbin iako je musliman. Te su riječi silno naljutile zapovjednika, i toga časa morade Svrzo svoj pristojni stan zamijeniti nezdravom ćelijom u Aradskoj tvrđavi. I inače mu se je stanje u internaciji od toga vremena pogoršalo. Srećom, to nije dugo trajalo. Pošto je u Aradu proveo nekoliko mjeseci, bude na intervenciju rodbine, ali bez svoga znanja, poslan u Bihać u internaciju, a odatle u Cazin u kuću H. Selman-bega Ćorovića.¹⁰

6 Avdo Sumbul rođen je 27.4.1884. godine u Sarajevu, a Bahdžet Mutevelić 10.10.1897. godine u Sarajevu.

7 Hamza Humo (ur.), Gajret 1903-1928: spomenica, str. 83

8 Miljenko Jergović, „Ulica Avde Sumbula“, Radio Sarajevo, 05. 01. 2015, <https://www.radiosarajevo.ba/kolumne/miljenko-jergovic/ulica-avde-sumbula/176392>

9 Pojedini autori spominju pojavu tifusa u logoru od kojega je veliki broj interniranih umrlo.

10 Milan Čuković, Dr.Hamid Svrzo (1886—1925), KALENDAR SPKD PROSVJETA, 01.01.1931, <http://www.infobiro.ba/article/837686>

Dva pisma imama Abida Ikovića

U arhivi Gazi Husrev-begove biblioteke nalazi se jedan interesantan dokument koji nam daje sliku dešavanja u logoru Arad. Naime, vojni imam austrougarske vojske Abid Iković bio je stacioniran u logoru Arad.¹¹ O imamu Ikoviću nema mnogo trenutno dostupnih podataka osim da je bio muallim iz Foče koji je privremeno dodijeljen za muallima mektebi-ibtidaije (Hendin mekteb) na Vratniku prije nego je postao vojni imam.¹² Nastupio je u službu vojnog imama 1. maja 1915. godine.¹³ Uzimajući u obzir da je crnogorska vojska okupirala Foču u augustu 1914. godine, za pretpostaviti je da je Iković kao muhadžir došao u Sarajevo.¹⁴

Ubrzo nakon dolaska u Arad, on u pismu 22. juna 1915. godine obavještava reisu-l-ulemu Džemaluddin-ef. Čauševića o uslovima i stanju muslimana u logoru Arad. U svom pismu navodi:

Prema dužnostima koje sam preuzeo na sebe kao vojnički imam ja sam obišao sve ovdašnje vojne bolnice kao i Aradsku tvrđavu u kojoj se također nalazi 60 interniranih muslimana.

U bolnicama kojih ima preko 25 nisam našao da se postupa prema muslimanskim vojnicima onako kako propisuje vjera našeg uzišenog Islama, ali ne zbog toga što je falila dobra volja kod uprave bolnica nego zbog nepoznavanja islamsko-vjerskih propisa.

Jer čim sam upozorio glavnog komandanta ovdašnjih bolnica, odmah mi je ususret izašao i učinio sve što sam od njega tražio.

Sad se vojnicima islamske vjere kuha jelo u zasebnim loncima (kazanima) prema propisama islama, kupaju se prema potrebi i dobivaju čiste čamašire za presvlačenje. U Aradskoj tvrđavi se nalazi 60 interniranih muslimana kojih osim nekolicine pripadaju siromašnom seoskom staležu iz pograničnih mjesta. Bilo bi potrebno da im se pošalje kakva materijalna pomoć, jer su prema mom uvjerenju izuzevši one koji su se politikom bavili nedužni ljudi koji su samo rat vodili...¹⁵

11 Zijad Šehić u svom članku navodi Abida Ikovića kao "vojnog imama u rezervi". Vidjeti: Zijad Šehić, "Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije 1878.–1918.", BKZ Preporod 2006, <http://preporod.ba/wp-content/uploads/godisnjak-2006.pdf>, str. 41

12 Vidjeti Dopis Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Sarajevu, broj: 7781, dana 6. maj 1915. godine, UM-5-459/1915, Arhiv Ulema-medžlisa, Gazi Husrev-begova biblioteka.

13 Iković 31. jula 1915. godine traži od Ulema-medžlisa da mu dopuste još tri mjeseca odsustva zbog služenja vojske. Dana 16. augusta 1915. godine predsjednik Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Sarajevu predlaže odobrenje dopusta za još tri mjeseca. Vidjeti: Gazi Husrev-begova biblioteka, Arhiv Ulema-medžlisa, UM-5-459/1915, ..

14 Milan Ščekić, "Izgredi crnogorske vojske i civila u Bosni (1914-1915)", MATICA, br. 64, zima 2015., <http://www.maticacrnogorska.me/files/64/12%20milan%20scekic.pdf>

15 Gazi Husrev-begova biblioteka, Arhiv Ulema-medžlisa, UM-6-950-1915. Ovim putem se zahvaljujem gospodinu Muhamedu Hodžiću, višem arhivisti u GHB, koji mi je skrenuo pažnju na ovaj dokument.

U nastavku svog pisma Iković navodi da se prethodni komandant potpukovnik Hegeduš “sasvim slabo” za muslimane brinuo, te navodi u kakvim su uslovima internirani muslimani boravili:

Morali su da jedu iz istih kazana sa inovjercima gdje se je kuhalo svinjsko meso i pripravljalo sa svinjskom mašču. Nije im se dala mogućnost da vrše svoje vjerske dužnosti, a ukopovani su bez imama i posađivan im je krst na kaburima više glave.

Tako sam se na svoje oči uvjerio da je na mezarima Avde Sumbula i Behdžeta Mutavelića, te na mezaru jednog muslimanskog vojnika imena Meho Lojo bio posađen krst, a svi su zakopani u zajedničko krišćansko groblje.¹⁶

Početkom 1915. godine, nakon dolaska kapetana Lachmann-a za komandanta logora, stanje i uslovi za muslimane su se znatno poboljšali:

Ja sam se na svoje oči uvjerio..., da im kuhaju muslimani kuhari u zasebnim kazanima i da jela u potpunosti odgovaraju propisima islamske vjere. Što se tiče njihovog duševnog stanja u tome je g.komandant učinio upravo onoliko koliko se može samo željeti i kad bi bio pripadnik islama ne bi mogao više učiniti. Ja sam se lično uvjerio da im je odredio jednu čistu i prostranu sobu za klanjanje, prostra je hasurama, napravio mumber, gdje ja sa njima svakog petka džumu klanjam i hudbu proučim... nabavio im je kelami-kadim¹⁷ i našao između njih najučćenijeg da im iz kelami-kadima uči i drži predavanje o vjeri kad ja nisam prisutan.¹⁸

Imam Abid Iković u nastavku svog pisma predlaže reisul-ulemi da pošalje pismo zahvale komandantu logora Lachmann-u navodeći: “*Ja sam uvjeren da bi dotična pismena pohvala vrlo ugodno djelovala na g. kapetana i da bi ubuduće još viši interes pokazivao za muslimane*”.¹⁹

Na kraju svog pisma Iković obavještava reisa Čauševića da je vršeci usmeni nalog g. tajnika Ulema-medžlisa Ahmed-ef. Mahinića, čast mi je također...izvijestiti da sam također pobrinio za prikupljanje dobrovoljnih priloga za Crveni polumjesec. Sa zadovoljstvom mogu izvijestiti da te priloge prikuplja najuglednija ličnost ovdje, a to je Aradski gradonačelnik. Rečeni gospodin koji sa mnogo volje i uspjeha priloge i šalje carsko – Otomanskom konzulatu u Budimpeštu.

Ubrzo reisu-l-ulema Čaušević šalje pismo datirano 28. juna 1915. godine komandantu logora kapetanu Lachmann-u, u kojem između ostalog navodi:

16 Ibid.

17 Termin korišten za Kur'an Časni.

18 Arhiv Ulema-medžlisa, UM-6-950-1915

19 Ibid.

Iz izvješća c. i k. vojničkog imama u Aradu g. Ikovića saznao sam da su vjerske prilike zatočenih muslimana u Aradskoj tvrđavi bile upravo mizerne i do skrajnosti zapuštene dok Vi, visoko blagorodni gospodine, nijeste na sreću njihovu namješteni zapovjednikom navedenog lagersa. Nu, čim ste Vi nastupili, vjerske prilike zatočenih muslimana kao i uopće njihovo stanje u svakom pogledu u tolkoj mjeri krenulo je nabolje, da se ne bi ljepše moglo željet...

Ja sam bio veoma zabrinut za internirane muslimane jer sam bio doneklen i upućen u nepravdu koja im je činjena, pa me Vaš korektan i čovječan postupak prema njima do suza dirnuo tim osjetljivije, što su isti pali žrtvom tuđih intriga, pa Vas molim, da od mene izvolite primiti najtopliju zahvalu, a mojim muslimanima da izručite mahsuz selam!²⁰

Nakon određenog perioda komandant logora kapetan Lachmann odgovara reisu Čauševiću, te se zahvaljuje na pismu i na lijepim riječima.

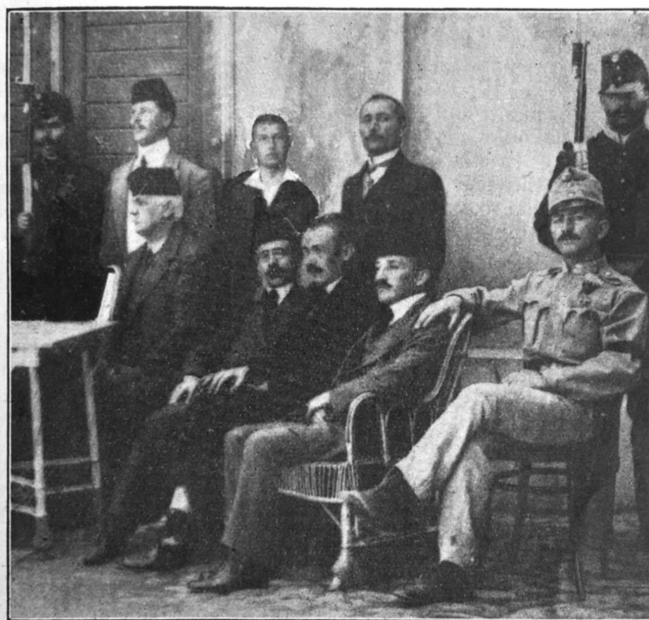
Jedan od dodatnih dokumenta koji se nalazi uz ova pisma je i jedno pismo koje je Abid Iković napisao neimenovanom prijatelju efendiji. Ovo pismo je datirano 23. juna 1915. godine i dragocjeno je jer opisuje uslove u gradu Aradu i stanje na njegovom poslu vojnog imama. Iković navodi da je Arad prostran i da ulice slične onim u Sarajevu, te da u čaršiji vlada skupoća. Dodaje da mu je u početku bilo veoma teško da se sporazumije sa ljudima, jer nije poznavao ni njemački ni mađarski jezik. Kao najveći problem navodi hranu koju nije mogao jesti, jer se sva pravila na svinjskoj masti, ali se ubrzo snašao. Opisuje kuhinju u koju je išao riječima: *U ovu kuhinju na ... dolazi priličan broj oficira i doktora jevrejske vjere jer je ova kuhinja takozvana 'Košera'.* U nastavku piše *Malo imam kuburacije sa dvojicom kolega, naime popova katol. vjere; Njima je od nadbiskupa došla naredba, da u buduće bez obzira bijo on na frontu ili u unutrašnjosti svaki svećenik mora nositi crna popovska odijela. Uslijed toga su i oni mene silili, da moram odijela nositi, kao i oni. Ja sam im odgovorio, da se mene naredba nadbiskupa ne tiče ni najmanje, nego da sa mnom upravlja Ulema medžlis kao moja vrhovna vjerska vlast, te da je meni sekretar Ulema medžlisa, moje najviše vjerske vlasti, dozvolio da mogu nositi zeleno sivo odijelo bez obzira bio ja na frontu ili u unutrašnjosti...Primijetiti mi je, da me ova dvojica kolega prezirno pogledaju zato jer kod oficira na svakom mjestu bolje prolazim, negoli oni pa mi malo zavide.²¹*

20 REISU-L-ULEMA ZA BOSNU I HECEGOVINU, Broj: 1578/915, 28. juni 1915. Arhiv Ulema-medžlisa, UM-6-950-1915.

21 Arhiv Ulema-medžlisa, UM-6-950-1915

Zaključak

Dva gore navedena pisma imama Abida Ikovića daju nam sliku stanja i uslova u kojima su se muslimanski vojnici i internirani muslimani u Aradu našli nakon početka Prvog svjetskog rata. Iz pisanja imama Ikovića može se primijetiti da je znatan broj Bošnjaka muslimana bio zatočen u Aradskoj tvrđavi. U početnom periodu uslovi za život su bili veoma loši, ali dolaskom novog komandanta kapetana Lachmann-a stanje se znatno poboljšalo. Imam Iković nam daje i podatak da je naišao na nekoliko muslimanskih mezarova u Aradu. Dva su naročito interesantna, jer se radi o Gajretovim aktivistima Avdi Sumbulu i Behdžetu Muteveliću, čiji su posmrtni ostaci prebačeni 1925. godine iz Arada i ukopani u haremu Ali-pašine džamije u Sarajevu gdje im je podignuto turbe 1932. godine.²² Turbe se danas nalazi na uglu ulica Maršala Tita i Hamze Hume, a specifično je po tome što je jedno od rijetkih turbeta koje sadrži natpis na arapskom jeziku i na ćirilici. Na oba nišana stoji natpis: "umrije za slobodu svog naroda u aradskim kazamatima" 8. odnosno 9. februara 1915. godine.

*Internirani Gajretovi radenici u aradskim kazamatima
Sjede s desna na lijevo: Avdo Sumbul, Hadži Hamid Surzo i Mešmed
Žildžić – Gore u sredini stoji Behdžet Muteveliće*

Slika objavljena u Gajretovoj spomenici 1923. godine.

22 Vidjeti „Podizanje spomen turbeta rahm. Avdi Sumbulu i B. Muteveliću“, Gajret, 1933, str. 236.

**RECORDS OF THE LIFE OF IMPISONED MUSLIMS IN ARAD
FORTRESS AS SEEN BY A MILITARY IMAM IN 1915**

Abstract:

During the First World War of 1914-1918, Austro-Hungarian authorities established a camp for war prisoners and political opponents in Arad fortress, western Romania. Most of those soldiers and civilians were Serbs but there was also a group of Muslims from Bosnia and Herzegovina and Serbia. On the other hand, among Austro-Hungarian soldiers, there was a number of Bosniak Muslims. One of them, military imam Abid Iković, reveals the conditions of Arad fortress in 1915.

Key words: Arad, Austro-Hungary, Muslims, camp